

Egyed Péter:

Románia, kívülről

Bárhon is éljen, egy magyar társadalomkutatónak mindig szembe kell néznie azzal az egyszerű és mégis oly bonyolult ténnyel, hogy amennyiben a román politikai jelenségekkel foglalkozik, elfogulatlanságát biztosítandó külön módszertani megfontolásokhoz kell folyamodnia. Még csak nem is arra gondolok, hogy érzelmei milyen természetűek, hogy a magyar—román viszony az ő életét beárnyékoló valóság, szerencsétlenség és csapás, amelybe beleszülettünk, hanem hogy amennyiben állást foglal a politikai és társadalmi jelenségekkel kapcsolatban — és ez elől nem is térhetne ki, mert egyszerűen szabadságának és felelősségének a parancsai ellen vétene — nos, az állásfoglalásában is megvan az a bizonyos törés: nem lehet túlzottan pesszimista, hogy ne a pusztító jóslatok tüzeit fújja, és vigyáznia kell arra is, hogy ne találjon túlzottan fogódzókat optimizmusa számára, nehogy olyasmit fedezzen fel, ami nincs. A legmegfelelőbb és legtisztességesebb megoldásnak az életkorral megfelelően árnyalt rezignációt tartom, és mivel gondolatmenetem alapvetően egy módszertani kétely feloldását célozza, úgy vélem, hogy ez a módszertani rezignáció alkalmas a megfelelő elfogulatlanság és távolság biztosítására.

Ez persze még nem elégséges. Szükség van egy olyan kritikai szemléletre is, amely a politikai vitákba bonyolódott és politikai megoldásokat felvezető — román és magyar — társadalomkutatók nézeteivel kapcsolatban működik, avagy működtethető. Ezt azért látom fontosnak, mert például a legjobb szándékú politikai partnereink politikai diskurzusaiban is van egy olyan összetevő, amely az alapvető kételyt táplálja, jelesül, hogy a megoldások és a román politikai elit (?) makacsul önzonos magatartása inkompatibilis valóságok, össze nem fogható tendenciák, divergenssek. Ennélfogva a megoldások utópiái szembeütköznek. Ha össze akarnánk foglalni ennek a politikai és pártelitnek a hitét, azt mondhatnánk, hogy ami legfőképpen jellemzi, az a hatalom akarása mindenáron, a nacionalizmus és a posztszocializmus, avagy a kommunista örökség. A román parlament tagjainak álláspontját a privatizáció kérdésében széleskörű felmérés keretében, alapos szociológiai módszertannal vizsgálták. Ennek a felmérésnek a következtetései szerint ez a parlament alkalmatlan a privatizáció teljes körű véghezvitelére, tekintettel arra, hogy a honatyák mély-opciói egyértelműen és zsigerileg privatizációellenesek. Mivel közhely az, hogy a román gazdaság csak egy viszonylag sikeres privatizáció esetén képes beműködni, a megfelelő tőkeinfúzióval (amely a maga során annyi munkahelyet teremt, hogy a munkanélküliség ne érjen el egy társadalmilag elviselhetetlen szintet), nos, hogy ennek a folyamatnak eredményei is legyenek, az egy tisztán virtuális időbe vetít bennünket. Itt egyre hangosabban és a lemaradás idejében ketyeg egy óra, és négy év múlva Románia lemaradása — no nem Kis-Jugoszláviával szemben — még erőteljesebb lesz.

A fentiekben úgy vélem, megjelenttem, hogy miért fontosak számunkra a külföldi elemzők (akiken nem az ún. analistákat értem, akiknek mindig és mindenről megvan a véleményük, hanem a történelmi háttér tanulmányokkal is rendelkező kutatókat). Nagyjából hetedik esztendeje követem folyamatosan az olasz sajtót és könyvkiadást, és célszerűnek tartom felhívni a figyelmet az olasz műhely némely jelenségeire.

Már a kilencvenes évek elejétől kialakult és meghonosodott itt egy kutatási irány, amely önmagát posztszocialista tanulmányi irányként határozza meg, ez azt jelenti, hogy a jelen társadalmi jelenségeinek és viszonyainak elemzésében magyarázó értékűnek tekinti a kommunista korszakot, azt a fél évszázadot, amelynek eredményeként kialakult az úgynevezett kommunista örökség: a hiánygazdaság, a pártállami elit kezében felhalmozott félelmi- és erőszaktőke, hazugság a társadalmi nyilvánosságban és közéletben, nacionalizmus. A posztszocializmus egy nemzetközileg meghonosodott kutatási irány, saját műhelyekkel és tudományos intézményekkel, szakembergárdával, nemzetközileg koordinált kutatási programokkal, kiadványokkal. Mondanom sem kell, hogy ennek a könyvtárnak az élén Fejtő Ferenc monográfiája áll, *A népi demokráciák története*; magyarul 1991-ben jelent meg.

Az egyik olasz műhely neve CeSPI — Centro Studi di Politica Internazionale, amely saját könyvsorozatot indított, és 1995-től kezdve könyvei *Jelentések formájában* látnak napvilágot (*Rapporto sull'Europa Centrale e orientale*)¹. Igen fontos, hogy — amint látjuk — megkülönböztetik Közép- és Kelet-Európát. A különböző felfogások szintézise szerint ma Közép-Európát egy határozott politikai iránnyal és szerződésrendszerrel rendelkező régió alkotja, amelynek a középpontjában Lengyelország, Csehország, valamint Magyarország áll, és egy más tradicionális és a mai politikai konzultáció szintjén is létező keretben: a Német Szövetségi Köztársaság, Ausztria, valamint Szlovénia (amint az a jugoszláv válság kezelése során létrejött ad hoc államelnöki konzultáció során kiderült). Ezt a problémát azért kell megjeleníteni, mert úgy látszik, egy Európa közép-keleti részének újrendezésével kapcsolatos szándék vagy elképzelésrendszer húzódott meg benne. Ezt képviselte a kilencvenes évek elején hevesen zajló vita, értelmiségi diskurzus Közép-Európa realitásáról. Csak emlékeztetőül néhány vélemény: “Van tehát valami közbülső Kelet és a Nyugat között. Ez a közbülső valami azonban nem rendszer, se nem tömb, se nem állam, inkább a nemzetállamok halmaza, melyek ütközése olyan heves volt, hogy csak ebben a században két világháború is kezdődött ebben a térségben. Nem, Közép-Európa politikai meghatározásként és politikai célként elhibázott gondolati struktúra, amely ellentmond minden történelmi tapasztalatnak.”² A szerző azonban nemcsak elismeri, hanem egyenesen magasztalja ennek a régiónak a közös politikai örökségét. (Azon már csak elgondolkodhatunk, hogy mi ennek az örökségnek a sorsa például Romániában, meg hogy ez milyen politikai realitást fejez ki.) A történész Hanák Péternek különvéleménye volt: egyrészt “Közép-Európában mindig hiányoztak, ma is hiányzanak az integráció alapfeltételei” — mondotta, másrészt meg — ezzel nyilvánvalóan ellentétben — “Közép-Európa ugyanis ma nem realitás, de nem is utópia, hanem alternatíva.”³ Eric Hobsbawm válaszolt Hanák Péternek, véleménye radikális volt: ahhoz a realitáshoz, amely gyakorlatilag az egykori kettős monarchia történelmi-politikai areálja — nem vezet visszaút. Hobsbawm azonban mást is mondott, s ha van valamilyen jogosultsága a napjainkban geopolitikai szempontokkal zajló vitáknak és diskurzusnak, akkor csak ez lehet: “Röviden, két Közép-Európa terv van, amelyeket csak a Kelet elutasítása köt össze: azoknak a népeknek a terve, amelyek elutasítják mind Oroszország, mind Németország hegemoniáját, és azoké, amelyek hajlamosak elfogadni e hegemoniákat. Gyakorlati esélye e tervek közül csak a német Mitteleuropa tervnek van. Ez ténylegesen is megvalósulóban van, noha a német gazdaság és a várható politikai hegemonia sokkal tágabb régióra tekint, mint

Közép-Európa.” Másrészt: “A közép-európai országok egyetlen kilátása az EK: Brüsszel, nem Bécs.”⁴ Két megjegyzés tehető Hobsbawm professzor véleménye kapcsán: Bécs maga hallani sem akar semmiféle regionális szerepről, hacsak a határainak védelme kapcsán nem. Másrészt a német tőke kelet-európai expanziója várható fejlemény, mivel egyszer csak az egykori Kelet-Németország integrációja is megvalósult, a hatalmas oroszországi tőkeexport leállt (s látnivaló célja erőteljesen politikai volt: fékezni a kedvezőtlen politikai trendvonalakat, alapvetően a gazdaság összeomlását).

Összegezve a fentieket, nyilvánvalónak látszik, hogy a közép-európai régió alapvető trendjei: a gazdaság és társadalom eurokonform átalakítása, valamint az integráció. Ilyen értelemben ugyancsak erős közös érdekeltségek vannak Lengyelország, Csehország és Magyarország között, amelyek viszont nem mutatkoznak meg ugyanilyen erővel és államközi viszonyokban.

Ebben az összefüggésrendszerben Romániát mindig kétfajta érzékenység határozta meg, az egyik mindig nyugatra tekintett, a másik meg balkáni és keleti volt, s ez az evidens ellentmondás magában a román nyelv szerkezetében is tükröződik.⁵

Térjünk tehát vissza az olasz perspektívához, amely nemcsak szemléleti, hanem megvannak az erős gazdaságpolitikai preferenciái. Hogy csak egyet említsek: a szeptemberi oroszországi gazdasági-pénzügyi összeomlás oda is begyűrűzött, tekintettel arra, hogy a FIAT jelentős beruházásokat eszközölt Oroszországban, amelynek a megtérülése legalábbis kérdésesnek látszott. A milánói tőzsde ún. MIBTEL indexe is megfelelőképpen alacsony volt, a FIAT-vezetők szerint azonban az orosz pangás a torinói vállalatóriás összforgalmának csupán 4 százalékát érintheti. A olasz gazdaság igenis tekint északra és keletre, de az egyes országok tekintetében differenciáltan és óvatosan. Ilyen értelemben némi szocialista nyomás is nehezedett a vállalkozói szférára: a sportszerárura szakosodott Lotto vezetőjét egyenesen megszólították a tekintetben, hogy Románia helyett célszerűbb lenne Szicíliában vagy az olasz Délen beruháznia. Egyébként például az olasz tőke vezette 1995-ben a befektetők listáját, közel 100 millió dollárral és majdnem 3000 befektetői társaságban volt olasz érdekeltség — de hogy ebből a termelői szféra mennyivel részesedett, az nem derül ki.⁶ Ami a termelői szférát, kereskedelmi vállalkozásokat illeti, ebben a nagyon kis és kisvállalkozóké a fő szerep. Egyszer meg is szólították őket, ha jól emlékszem, a Panorama egy két évvel ezelőtti nyári számában. Eléggé egzotikus volt a kép: gomba- és prémfeldolgozó vállalatok és egy kis... koporsógyáracská és kereskedés. De megérkezett Romániába az Olivetti, a Benetton és az Assicurazioni Generali. A kisvállalkozókat alapjában véve persze az olcsó munkaerő vonzza, hogy nincs kiépült társadalombiztosítási rendszer, egyéni munkaszerződéseket kötnek, amit akkor bontanak fel, amikor akarnak. Persze így is a romániai munkabéreknek akár a tripláját is kifizetik a munkásaiknak, a dupláját azonban biztosan. A kereskedelmi vállalkozások a használt haszonjarművek és használt könnyűipari gyártósorok, textilipari termékek importjára szakosodtak. Amint látjuk, eléggé esetleges mindez, ilyen struktúrával erről a piacról mindig könnyen ki lehet vonulni.

De térjünk vissza a teóriához. Az egyik legjelentősebb és legtisztességebb munkát Kelet-Európa és poszt-szocializmus tárgykörben Stefano Bianchini írta, a bergamói egyetem tanára. Könyvének címe is sokatmondó: Sarajevo le radici

dell'odio. Identità e destino dei popoli balcanici. Azért említem éppen ezt a könyvét, mert külön hosszas fejezetet szentel Romániának.

A romániai posztkommunista átmenet sajátossága — hangsúlyozza Bianchini professzor — “az újra visszanyert szabadságban kialakuló interetnikus zárójel volt”. (Két dologra figyelmeztetünk tehát e megállapítással kapcsolatban: az egyik, hogy az észrevétel nem egy román vagy egy magyar kutatótól származik; a második, hogy az interetnikus viszonyok problémáját a romániai problematika szerves, strukturális elemének tekinti.) Az olasz kutató kiemeli, hogy a Nemzeti Megmentési Front biztosított teret a szélsőséges és xenofób politikai csoportosulásoknak, hogy az “államiság” konceptusának és védelmének egészen különös formát teremtett azáltal, hogy egy 1991 első felében elfogadott törvény segítségével lehetővé tette, hogy bárkit, aki Romániát külföldön diszkreditálja, csupáncsak két tanú vallomása alapján meg lehessen fosztani az állampolgárságtól. Különös fényt vetett ez arra a mentalitásra, amely az így felfogott román állam alapján áll. Az 1990-es márciusi marosvásárhelyi események arra voltak hivatva, hogy a társadalmi elégedetlenséget a magyarok irányába vezessék le, a románok számára egy olyan változás lehetőségét villantva fel, amelyben a román egységes nemzetállamot egy etnikailag sokféle állammá alakítják. Transsylvania védelme úgy jelent meg, mint a románság bölcsőjének a védelme.⁷ (Tegyük hozzá, hogy a kis-jugoszláviai—koszovói analógia nyilvánvaló ebben a gondolatmenetben, ahol is Koszovó valóságossága — s ez egy érdekes filozófiai kérdés — nem az albánok abszolút számszerű és kulturális többsége miatt van, hanem azért, mert egykoron az a szerbség kulturális bölcsője volt. Egyáltalán, az etnikumközi viszonyokban gyakran eltűnik a valóság, vagy egy többszörös valóság működik. Ha pedig két etnikum folyamatosan más, eltérő terekben és időkben működik, abból az együttélésre vonatkozóan semmi jó sem származhatik. Két példám van ennek a szemléltetésére: az egyik egy beszélgetésforma, amelyet gyakorta volt alkalmam Egyesült Államok-beli egyetemistákkal vagy akár kutatókkal folytatni román, magyar, erdélyi történelmi témákról. Az ember ismerteti a román és a magyar történészek sok mindenben eltérő álláspontjait. Ilyenkor az USA-fiatalok egyre értetlenebbül és kedvetlenebbül hallgatják a véget nem érő magyarázatokat, s egyszer csak — a maguk bájos naivitásával, mely naivitas a maga során nagyon is idegesíthet egy edzett kelet-közép-európaiat — megjegyzik: de itt valaki hazudik. Ebben a pillanatban meg is szűnik a kommunikáció, mert a hazugság természete már nem érdekes az USA-mentalitás számára. A másik példám pedig egy bükszádi bácsitól származik, akivel egyszer hosszas beszélgetést folytattam a világ állásáról és élete summájáról. A végeredmény ez volt: “a mi bajunk nem az, hogy rossz időben születtünk, tanár úr, a mi bajunk az, hogy rossz helyre születtünk” — mondta volt ő, s kaszájával továbbballagott.

Bianchini Romániát illető következtetése borongós, de ezt már idéztem. Érvelése viszont megerősít egy következtetésemben: amennyiben a román nemzeti stratégia nem képes az etnikai sokféleséget, gyakorlatilag immár csak a magyar etnikumnak a jelenlétét természetes dolognak tekinteni, semleges valóságnak, s eme etnikum jelenlétében látja a romániai társadalom fő problémáját, nyilvánvaló, hogy felcseréli a részt az egészszel, s nem lesz képes a reális európai integrációra koncentrálni. Erre vonatkozóan viszont nemzeti konszenzusnak kellene lennie, az 1998. októberi jugoszláv válság azonban ismét exponálta, hogy ilyen konszenzus

nincs. Ha egyszer a NATO-ba való belépés szándéka világos és kifejezett nemzeti opció, akkor nem lehet ezzel ellentétes megfontolásokat, a nemzeti öncélúság szempontjait hangsúlyozni, s a NATO-opciókkal ellentétes nemzetközi egyezményekre hivatkozni (mint amilyen az 1996-os román—jugoszláv kétoldalú szerződés). Az ambiguitás a mai nemzetközi viszonyokban nem erény, alapvető európai struktúrák és szövetségi rendszerek kiépítésekor a szerződő felek aláírásának kőkemény elhatározást kell kifejeznie, különösen katonai szerződések esetén. És ebben az értelemben Románia 1944. augusztus 23-i átállása nem egy jó pont — figyelmeztetett engem egyszer egy olasz katonai szakíró.

Ugy tűnik, hogy a magyar kérdés és ramifikációi (oktatás és egyetem) a mai román politizálásnak organikus betegsége, amely meggátolja az eredeti és nagy hatású nemzeti projektek kidolgozását, egy újfajta nemzeti konszenzus kialakítását Románia kontinentális helyére és kapcsolataira vonatkozóan. Ha pedig ez nincs meg, a mai Románia társadalmát kényszerpályán levőnek kell látnunk.

Ehhez kapcsolódik az a szinte érthetetlen makacsság, amely Románia külföldi képének az alakítási stratégiáját illeti. Jóllehet az ország politikusainak figyelmét számtalanszor felhívták már arra, és Rosapepe USA-nagykövet expressis verbis kifejtette, hogy melyek a román gazdaság és társadalom prioritásai, amelyeket a nemzetközi nyilvánosság ismer és számon tart, mégis a román image felépítése nem egy reális belpolitikai valóság, hanem egy álságos kép körvonalait követi, mind a mai napig (itt persze kivételt képez a román progresszió). Nos, teljesen nyilvánvalónak tűnik, hogy a reális Románia-kép a nemzeti mítoszok ellenében kell hogy felépüljön, s alapjában véve elválaszthatatlan a nemzeti célrendszer kritikus és eurokonform megfogalmazásától. A román célokat ennek az opciónak a keretében, nem azon kívül és ellentmondásmentesen kell megfogalmazni. Ez persze nem jelenthet alárendelést, de az állandó összhangtörekvést jelentenie kell, másként a Nyugat csak nyugtalanul és fenntartással tud Romániára tekinteni. Az image igenis egy abszolúte lényegi kérdést nyilvánít meg.

Mondhatom, hogy szorongva figyeltem az olasz sajtó román híreit. S el kell mondanom, hogy jóllehet a latin rokonságot néha érvként meghivatkozzák, a románok — immár nem Románia — az olasz lapok botránykrónikájában vannak, főleg. Szomorú dolog ez, nem is szívesen beszélek róla — Romániában azonban ezt soha egy szóval nem említik. Pedig például 1995 nyarán Milánóban valóságos utcai harc bontakozott ki román menekültek és az olasz polgárok között, a zöldségpiac mögötti Forlanini-körzetben. A végén valaki csak felgyújtotta a románok barakkvárosát...⁸ Betyártörténetre emlékeztet honfitársnőnk, a megnyerő nagybányai hölgy esete, aki egy fegyvercsempész-gyilkos banda (Uno bianca) főnökének a kedvese volt, s csak nagy nehezen húzta ki a nyakát az olasz igazságszolgáltatás könyörtelen hurkából. Könyvet is írtak róla⁹, aztán el is felejtették az egészet. De hát mindez együtt a román történet.

JEGYZETEK

1. ***: Post comunismo terra incognita. A cura di Federigo Argentieri. Rapporto sull' Europa centrale e orientale. Edizioni Associate. 1994.

2. Dieter Ronte: Közép-Európa mint hídfőállás. Magyar Lettre Internationale. 1992. nyár 67.

3. Hanák Péter: Közép-Európa: a bomlás alternatívája. Magyar Lettre Internationale. 1992. tél 77—78.

4. Eric Hobsbawm: Nincs császár, nincs ruha: Közép-Európa ma.
5. Andrei Pippidi: Europa și România. Conflictul unor imagini. Lettre Internationale. Editia Românească. Primăvara. 1992. 6.
6. ***: Post comunismo ... 362.
7. Stefano Bianchini: Sarajevo le radici dell'odio. Edizioni Associate. 1993. 132.
8. Elisabetta Rosaspina: Ronde razziste, guerra a Milano. Corriere della Sera, 1995.IX.5., 11.
9. Marisa Ostolani: "Io, dark-lady per sbaglio". La Stampa, 1995.VII.11., 14.